

УДК 338.45

Л.В. КУЗЬМЕНКО**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Вказано на доцільність системного підходу при аналізі досліджуваної проблеми. Відмічено актуальність проблеми та основні чинники, що обумовили її виникнення. Акцентовано увагу на взаємозв'язок між вказаними чинниками та наслідками, які характеризують проблему розвитку вітчизняних підприємств. При аналізі враховувались фактори, що обумовлені процесами глобалізації, постіндустріалізації, а також стан економіки та суспільства в цілому; стратегія перехідного періоду; роль та політика держави протягом цього періоду тощо. На базі проведеного аналізу відмічені шляхи подолання кризового стану та перспективи подальшого розвитку вітчизняних підприємств.

Ключові слова: системний підхід, економіка, стратегія перехідного періоду, політика держави, фактори впливу, проблеми та перспективи розвитку, процеси глобалізації та постіндустріалізації.

Указано на целесообразность системного подхода при анализе исследуемой проблемы. Отмечено актуальность проблемы и основные факторы, обусловившие ее возникновение. Акцентировано внимание на взаимосвязь между указанными факторами и последствиями, которые характеризуют проблему развития отечественных предприятий. При анализе учитывались факторы, обусловленные процессами глобализации, постиндустриализации, а также состояние экономики и общества в целом; стратегия переходного периода; роль и политика государства в этот период и т. д. На основе проведенного анализа отмечены пути преодоления кризисного состояния и перспективы дальнейшего развития отечественных предприятий.

Ключевые слова: системный подход, экономика, стратегия переходного периода, политика государства, факторы влияния, проблемы и перспективы развития, процессы глобализации и постиндустриализации.

Using tselesoobraznost specified for system analysis podhoda at problems and prospects of development of domestic enterprises. Otmecheno Relevance yssleduemoy problems, as well as Basic Factors obuslovlyvshye ee occurrence. Aktsentyrovano on Wikipedia vzaymosvyaz Between ukazannymy factors and consequences, kotoryyya harakteryzuyut problem of development of domestic enterprises, s state. In the process of analysis yssledovalys factors, obuslovlennyye process of globalization, postindustryalyzatsyy, as well STATUS economy and society as a whole; Strategy perehodnoho period; Economic and fynansovaya politics perehodnoho period, hosudarstvennyy regulation mechanism economies, etc. On the basis of analysis namecheny vozmozhnyye WAYS overcoming of crisis STATUS enterprises, as well as prospects dalneysheho s development. THEY mogut byt realizovany terms with, something osuschestvlyаемые reform naydut shyrokuuyu support in a society.

Keywords: a systematic approach, the economy, the strategy of the transition period, the state policy, influences, problems and prospects of development of the processes of globalization and post-industrialization.

Вступ. При вивченні проблем розвитку вітчизняних підприємств доцільно використовувати системний підхід. Це дозволяє розглядати окремо взятє підприємство як підсистему (складову) багаторівневої ієрархічної системи, що включає більш високі рівні: галузь економіки, економіку країни, економіку світового товариства та більш низькі рівні: основні та допоміжні підрозділи даного підприємства. В разі потреби такий підхід дозволяє прослідкувати взаємозв'язок окремих елементів ієрархії, побудувати «дерево проблем» та «дерево цілей» для структурування та декомпозиції досліджуваної проблеми, намітити шляхи її вирішення за допомогою системних методів на основі: методу аналізу ієрархій (MAI), теорії нечітких множин, методів комбінаторно-морфологічного аналізу і синтезу раціональних систем [1], теорії корисності, теорії прогнозування тощо. Крім того, ми повинні враховувати: вид галузі економіки, масштаб, форму власності та інші характерні особливості окремо взятого підприємства.

Актуальність теми. Пояснюється тим, що підприємства є основним утворюючим елементом як окремої галузі, так і економіки в цілому. Від рівня їх розвитку залежить рівень національної економіки, що згідно [2], є історично сформованою системою суспільного відтворення країни, яка ґрунтується на використанні наявних національних ресурсів, забезпечує реалізацію національних економічних інтересів країни та функціонує за об'єктивними економічними законами.

Серед множини підприємств, перш за все, маємо на увазі промислові підприємства. Провідна роль

промисловості в економіці України визначається тим, що вона забезпечує всі галузі народного господарства знаряддями праці, відіграє важливу роль у впровадженні в життя досягнень НТП і формуванні економічного потенціалу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку вітчизняної промисловості, зокрема машинобудування, присвячено багато робіт відомих вчених-економістів. В тому числі таких авторів як В.М. Гесць, Б.М. Данилишин, Я.М. Жаліло, С.М. Ільяшенко, Т.С. Клебанова, П.Г. Перерва, В.В. Стадник, Н.В. Тарасова, Л.І. Федулова, О.О. Шапуров та ін.

В своїх роботах вони досліджували питання організації та моніторингу інноваційної діяльності на підприємстві [3], прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки [4], диспропорції в галузевій структурі та втрати конкурентоспроможності [5]. За останні три роки кризова ситуація в економіці гранично загострилася, а актуальність проблеми розвитку вітчизняних підприємств досягла граничних масштабів.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – системне дослідження основних причин кризового стану економіки України та визначення напрямів її подолання.

У процесі досягнення основної мети необхідно: проаналізувати фактори впливу на стан економіки, дослідити взаємозв'язок між вказаними факторами та тенденціями розвитку промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Характерними тенденціями сучасного періоду є зростання інтенсивності процесів глобалізації та

постіндустріалізації. Вказані тенденції породжують ряд факторів впливу на економіку країн, що стали на самостійний шлях розвитку, в тому числі на економіку України. Серед них: загострення конкурентної боротьби на ринку міжнародного розподілу праці; зростання впливу сильних країн та транснаціональних корпорацій (ТНК); зміна технологічних укладів за рахунок широкого втілення інновацій в організаційні та технологічні процеси різних галузей людської діяльності; гармонійний розвиток та ефективна реалізація можливостей творчої особистості. Успіх перехідного періоду до розвинутої ринкової економіки вимагає від України оперативного реагування на вказані фактори. Ігнорування та

неефективне врахування їх веде до негативних наслідків та загострення кризового стану.

До внутрішніх факторів впливу (не ототожнювати з класифікацією внутрішніх та зовнішніх факторів організації, приведеною в [6]) віднесемо такі: стратегія розвитку країни, економічна та фінансова політика перехідного періоду, державний механізм регулювання економіки, компетентність органів влади та суспільства.

В таблиці приведені результати виконаного нами аналізу впливу вказаних факторів на стан економіки взагалі й машинобудівних підприємств, зокрема.

Таблиця. – Взаємозв'язок між факторами впливу та станом економіки

п/п	Найменування фактору	Державні засоби реагування на вплив даного фактору	Ефективність використання вказаних засобів	Наслідки: стан економіки в цілому та машинобудівних підприємств, зокрема
1	Загострення конкуренції на ринку міжнародного розподілу праці	Структуризація економіки	Запізнена реакція	Втрачена, в значній мірі, конкурентоспроможність (КС) окремих галузей економіки та підприємств цих галузей [7]
2	Зростання тиску холдингів та корпорацій	Фінансова політика, ефективна дія антимонопольного комітету	Недостатня	Втрачена, в значній мірі, КС окремих галузей економіки та підприємств
3	Стратегія розвитку країни	Ефективна стратегія розвитку, підтримка вітчизняного виробника	Запізнена та недостатньо ефективна	Втрачена, в значній мірі, можливість вчасного проведення реформ. Загострення кризового стану підприємств.
4	Макроекономічна стабілізація: -шокова терапія -градуалізм (структурно-виробничий підхід)	Близькі разові дії по лібералізації цін, послідовній приватизації, фінансовій стабілізації монетарними методами Активне державне регулювання та структурна перебудова економіки, посилення інвестиційної діяльності держави, широка підтримка вітчизняних виробників	Не підготовлена, проводилась стихійно протягом тривалого періоду (1992-1995 роки) Не застосовувався	«Влада ринку» стала превалювати над «владою колективного вибору», але й багато в чому над «владою держави» [8]. Більшість підприємств перестали існувати Для підприємств втрачена можливість економічного зростання за рахунок: пожевлення виробництва поліпшення його структури та інвестиційної діяльності, усунення диспаритету цін
5	Механізм забезпечення добросовісної конкуренції на ринку	Інституціональні зміни (ІЗ, реформи) в інтересах всього суспільства	Не завжди ІЗ, які проводились, є ефективними в масштабах усієї економіки, всього суспільства [9]	Недостатня ефективність реформ, прийнятих законів. Підприємства припиняють свою діяльність. Держава опиняється на узбіччі світового розвитку [9]
6	Людський капітал	Інвестиції у сферу освіти, здоров'я	Недостатній рівень	Недостатній рівень та якість відтворення персоналу підприємств як головної цінності суспільства і визначального чинника економічного зростання підприємства
7	Державна фінансова політика	Ефективне поєднання інструментів грошово-кредитної (монетарної) та бюджетно-податкової (фіскальної) політики	Недосконала взаємодія фіскальної та монетарної політики	Більшість підприємств позбулися обігових коштів, збанкрутували, припинили своє існування

Приведена в таблиці інформація дозволяє чіткіше зрозуміти взаємозв'язок між факторами впливу та показниками стану вітчизняних підприємств. Перехід від планово-адміністративної до ринкової економіки був недостатньо підготовленим. Політична доцільність, вседозволеність з боку держави, згідно [8], а також відсутність історичного досвіду та менталітет суспільства, що базувався на принципах державного патерналізму, створили для ринкових сил можливість досягти політичного контролю над державою і мінімізувати вплив так званого «колективного вибору».

Стихійність трансформаційних змін дозволила «владі ринку» превалювати не тільки над «владою колективного вибору», але й багато в чому над «владою держави». У реальності це проявилось, насамперед, у неконтрольованому суспільством перерозподілі в інтересах бізнесу ресурсів країни, у тому числі й фінансових [8]. В результаті країна ввійшла в ряд безперервних криз, які охопили не тільки економіку, але й інші сторони життя суспільства, а також політичну владу і політичні сили. За період 1991-2014 рр. Україна, згідно [10], досягла найбільшого рівня падіння ВВП – 35%. По цьому показнику вона випередила Молдову (-29%), Грузію (-15,4%), Зімбабве (-2,3%) і Центральнафриканську Республіку (-0,94%). Змінився кількісний та якісний характер ВВП. Зменшилися до критичного рівня або зникли зовсім галузі, що визначають технічний прогрес та рівень розвитку економіки в цілому: верстатобудування, точне машинобудування, приладобудування, електроніка, космічна техніка тощо. Основну долю експорту складає сировина, зерно та метал. Це характеризує Україну як аграрно-сировинний придаток розвинутих країн світу.

Негативна сторона процесу глобалізації наглядно проявилась в перетворенні економіки країни. Поряд з деіндустріалізацією потужно розвивалися процеси концентрації виробництва, створення гігантських корпорацій (українських ТНК) в базових та утворюючих експортну продукцію галузях: добувна (руда, вугілля, нафта, газ), металургійна, теплоенергетична, АПК. Системне об'єднання вказаних галузей створило надзвичайно потужні корпорації та холдинги, які монополізували внутрішній ринок, визначили характер економіки, що орієнтований на експорт сировини та продукції, що характеризується високою енергоємністю, початковими стадіями технологічного циклу переробки та низьким рівнем доданої вартості, відповідно. Монопольний режим базових галузей дозволяє їм диктувати та контролювати розвиток інших, похідних від них галузей як за рахунок монопольних цін на енергоносії, сировину та матеріали, так і з точки зору умов збуту готової продукції. Монопольні галузі в процесі розширеного відтворення своїх основних засобів віддають перевагу зовнішньому, а не внутрішньому ринку. Це стосується як модернізації ТЕЦ або гідроелектростанцій, так і формування машинно-тракторного парку або технологічного обладнання переробної сфери агрохолдингів тощо. Така ситуація негативно впливає на стан машинобудівної галузі. Наведемо тільки декілька прикладів. Модернізація генеруючих потужностей в теплоенергетиці потребує виконання величезного обсягу робіт по виготовленню та ремонту турбоагрегатів, парових котлів, комплектуючих до них та іншого обладнання. Замовлення на проведення цих робіт віддаються іноземним фірмам, тоді як вітчизняні всесвітньо відомі об'єднання «Турбоатом» та «Електроважмаш» залишаються без роботи, несуть ризики втрати самостійного існування.

Це ж саме можна сказати відносно галузей транспортної та сільгоспмашинобудування. Близько

ста заводів, що виготовляли трактори, комбайни, сільгоспмашини та обладнання для виробництва кормів і ведення тваринництва на сьогодні [11], фактично припинили своє існування або ж знаходяться у дуже скрутному стані, а їх виробнича потужність складає декілька відсотків від тієї, що була на початок 90-х років минулого століття.

Сумісний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів особливо сильно проявився за останні роки.

За два роки Україна втратила 30% ринку в країнах Євросоюзу, що пов'язано з початком дії режиму вільної торгівлі між Україною та ЄС. Обсяг експорту в ЄС продовжує скорочуватися, змінюється його структура. За цей період експорт в СНД впав на 78,7%. Всього за два роки, за даними деяких експертів, Україна втратила 89,4% високотехнологічного експорту, оскільки так склалося, що основні споживачі продукції української промисловості знаходяться на території країн СНД.

Якщо в 2012 році в товарній структурі експорту України питома вага агропромислової продукції становила 13,5% (9,1 млрд дол.), а продукції машинобудування – 10,1% (6,8 млрд дол.), то за підсумками 2015 року на АПК вже доводилося 14,3 млрд дол. (38,3%), а на машинобудування – 3,9 млрд дол. (10,3%) від загального обсягу експорту. Таким чином, експорт продукції з високою доданою вартістю високотехнологічних секторів економіки, в першу чергу машинобудування, скоротився за три роки на 42,6%. Така ж ситуація і з експортом засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів, падіння якого склало за цей же період 89,4%.

На сьогодні проблеми розвитку вітчизняних підприємств, зокрема машинобудівних, продовжують загострюватися. Безперервне монопольне підвищення вартості енергоносіїв, сировини та матеріалів, тарифів транспортних послуг, податків при одночасному зниженні купівельної спроможності підвищує ризики втрати ліквідності, фінансової стійкості та переходу в стан банкрутства. Власники дрібних та середніх фірм, працівники державних підприємств машинобудівного сектору поставлені в тяжкі умови виживання. Тільки надзвичайна мобільність, винахідливість та радикальні зміни державної політики щодо механізму забезпечення добросовісної конкуренції на ринку можуть забезпечити перспективи розвитку вітчизняних підприємств машинобудівного сектору.

Висновки. Досліджено взаємозв'язок між факторами впливу та показниками стану підприємств в процесі переходу до ринкової економіки. Установлено, що перехід від планово-адміністративної до ринкової економіки в Україні був недостатньо підготовленим. Стратегія розвитку країни виявилася запізнілою та недостатньо ефективною. Вона не могла в повній мірі враховувати вплив основних факторів сучасності – гострої конкуренції на міжнародному ринку розподілу праці, зростаючого впливу сильних держав (включаючи режим вільної торгівлі з ЄС) і українських ТНК на економіку країни. Недостатньо ефективна державна політика перехідного періоду, відсутність історичного досвіду та державний патерналізм суспільства обумовили стихійність ринкових перетворень. Це

призвело до структурних змін в економіці, що характеризуються створенням ТНК та холдингів в базових та експортно орієнтованих галузях: теплоенергетика, добувна (вугілля, руда, нафта, газ), металургія, АПК. Інші галузі, особливо машинобудівна, являються залежними від ТНК і поступово зникають або наближаються до цієї грані.

Тільки відповідальна політика держави, досконала стратегія економічного розвитку країни здатні консолідувати суспільство для виходу із системної кризи шляхом відтворення національної економіки в Україні.

Список літератури

1. *А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова. Анализ, синтез, планирование в экономике.* – М.: Финансы и статистика, 2000. – 368с.
2. *Мельник А.Ф. Национальна економіка: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л., Попович Т.М.* – К., 2011. – 463 с.
3. *П.Г. Перерва. Економіка та організація інноваційної діяльності: [підручник] / Перерва П.Г., Мехович С.А., Погорєлов М.І.* – Харків: ..., 2008.
4. *Федулова Л. Прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки як складова вибору стратегії виходу з кризи / Л.І.Федулова // Економіка і прогнозування.* – 2009. – № 3. – С. 5-17.
5. *Стадник В. В. Сучасні тенденції розвитку вітчизняного машинобудування та його ресурсні детермінанти / Черномазюк А.Г., Стадник В.В.* // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. №2(6), 2010, с. 91-99.
6. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ.* – М.: «Дело», 1992, 702 с.
7. *В.П. Вишневський. Глобальна неіндустріалізація та її у роки для України / В.П. Вишневський // Економіка України.* – 2016. – №8. – С. 26-43.
8. *В.М. Гесць. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України. Резюме. / В.М. Гесць // Економіка України.* – 2016. – №12. – С. 3-21.
9. *North, Douglass. Institutions, Institutional Change and Economic Performance, 1990. Норт, Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Перевод на русский язык: А.Н. Нестеренко.* – М., 1997.
10. *Sergiy Korablin. Velika depresiya. Ukrayina. Dzerkalo tizhnia. №30, 21 serpnia 2015. Rezhim dostupu: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/velika-depresiya-ukraaina-html.*
11. *Selskoxozyajstvennoe mashinostroenie Ukrainy. Posted by admin on 16 January 2013 in APK. – Rezhim dostupu: http://zet.in.ua/zakonoproekt/apk/selskoxozyajstvennoe-mashinostroenie-ukrainy.*

References (transliterated)

1. A.V. Andreychikov, O.N. Andreychikova. *Analiz, sintez, planirovanie v ekonomike.* – Moscow: Finansy i statistika, 2000. – 368s.
2. Melnik A.F. *Natsionalna ekonomika: Navch. posib. Rekomendovano MON / Melnik A.F., Vasina A.Yu., Zhelyuk T.L., Popovich T.M.* – Kiev, 2011. – 463 s.
3. P.G. Pererva. *Ekonomika ta organizatsiya innovatsiynoyi diyalnosti: [pidruchnik] / Pererva P.G., Mehovich S.A., Pogorelov M.I.* – Harkiv, 2008.
4. Fedulova L. *Prognozuvannya innovatsiyno-tehnologichnogo rozvitku ekonomiki yak skladova viboru strategiyi vihodu z krizi / L.I.Fedulova // Ekonomika i prognosuvannya.* – 2009. – № 3. – S. 5-17.
5. Stadnik V. V. *Suchasni tendentsiyi rozvitku vitchiznyanogo mashinobuduvannya ta yogo resursni determinanti / Chernomazyuk A.G., Stadnik V.V.* // Visnik Zaporizkogo natsionalnogo universitetu. Ekonomichni nauki. №2(6), 2010, s. 91-99.
6. Meskon M.H., Albert M., Hedouri F. *Osnovy menedzhmenta: Per. s angl.* – Moscow: «Delo», 1992, 702 s.
7. V.P. Vishnevskiy. *Globalna neoindustrializatsiya ta yiyi Uroki dlya Ukrainy / V.P. Vishnevskiy // Ekonomika Ukrainy.* – 2016. – №8. – S. 26-43.
8. V.M. Geets. *Osoblivosti vzaemov'yazku ekonomichnih i politichnih peredumov rekonstruktivnogo rozvitku ekonomiki Ukrainy. Rezyume. / V.M. Geets // Ekonomika Ukrainy.* – 2016. – №12. – S. 3-21.
9. North, Douglass. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance, 1990. Nort, Duglas. Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki. Perevod na russkiy yazyk: A.N. Nesterenko.* – Moscow, 1997.
10. Sergiy Korablin. *Velika depresiya. Ukrayina. Dzerkalo tizhnia. №30, 21 serpnia 2015. Rezhim dostupu: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/velika-depresiya-ukraaina-html.*
11. *Selskoxozyajstvennoe mashinostroenie Ukrainy. Posted by admin on 16 January 2013 in APK. – Rezhim dostupu: http://zet.in.ua/zakonoproekt/apk/selskoxozyajstvennoe-mashinostroenie-ukrainy.*

Надійшла (received) 28.10.2016

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Проблеми та перспективи розвитку вітчизняних підприємств / Кузьменко Л.В. // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). – Х.: НТУ „ХПИ”. - 2016. - № 48(1220).- С. 71-74. Бібліогр. 11 назв. – ISSN 2519-4461.

Проблемы и перспективы развития отечественных предприятий / Кузьменко Л.В. // Вестник Национального технического университета «Харьковский политехнический институт» (экономические науки). – Х.: НТУ „ХПИ”. - 2016. - № 48(1220).- С. 71-74. Библиогр.: 11 названий. – ISSN 2519-4461.

Problems and prospects of development of domestic enterprises. / Kuzmenko L.V. // Bulletin of National technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economic Sciences). – Kharkiv.: NTU "KhPI". - 2016. - № 48(1220).- P. 71-74. Bibliogr.: 11 names. – ISSN 2519-4461.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Кузьменко Леонід Володимирович – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економічного аналізу та обліку, тел.: (050) 707-62-74; e-mail: leokuz48@gmail.com.

Кузьменко Леонід Владимирович – кандидат технических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры экономического анализа и учета, тел.: (050) 707-62-74; e-mail: leokuz48@gmail.com.

Kuzmenko Leonid Vladimirovich – Ph.D., Associate Professor, National Technical University 'Kharkiv Polytechnic Institute', Associate Professor of Economic Analysis and Accounting, tel.: (050) 707-62-74; e-mail: leokuz48@gmail.com.